

ORDU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI KİŞİLİK VE
KARAKTER İNŞÂSINDA DİNİN YERİ
SEMPOZYUMU

10-12 HAZİRAN 2016, ORDU

-I-

EDİTÖRLER

Yavuz Ünal
Şevket Pekdemir
Yusuf Bahri Gündoğdu
Orhan İyibilgin
Sait Kar

KUR'AN'IN KARAKTER İNŞASINDA ANAHTAR BİR KAVRAM: FITRAT

Metin Özdemir(*)

Özet

Yalan konuşmanın çirkin, doğru sözlü olmanın ise iyi ve güzel olduğunu kendiliğimizden biliriz. Yalandan tiksindir, doğruya ise muhabbet duyarız. Elimizdeki bir somunu arkadaşımızla paylaşmak durumunda kaldığımızda, içimizdeki gizli bir sesin telkiniyle hemen onu ikiye böleriz. Birine haksızlık yapıldığını gördüğümüzde, haksızlık yapana kızar, onu engellemek isteriz. Topallayarak yürüyen bir hayvan gördüğümüzde yüreğimizin sızladığını hissederiz. İşte bunların hepsi, fitrat dediğimiz yeteneğin ve eğilimin birer sonucudur.

Kur'an, fitrat ile İslam arasında öylesine yakın bir ilişki kurmuştur ki neredeyse fitrata yönelmek, İslam'a yönelmekle aynı anlama gelir. Çünkü fitrata uygunluk, fitratın doğru olana yatkınlığını ve ondan hoşlanmasını ifade eder. Bu yüzden İslam, hem fitratın eğilim gösterdiği hem de tiksinti ve nefret duymayacağı şeyleri emretmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) de, iyilik ile kötülüğün ne olduğunu soran bir sahabelisine, “Kalbine danış! İyilik; vicdanın rahatlıkla benimsediği, kötülük ise insanlar sana (aksi yönde fetva verse de) vicdanı rahatsız eden ve gönülde tereddüt bırakan şeydir.” demiştir.

Bununla birlikte insanın yaratılıştan doğru ve gerçek olana eğilim göstermesi, onun ilerde mutlaka doğru olanı seçeceği anlamına gelmez. Aksine insanın doğru olanı kabul etmeye hazır olduğunu gösterir. Bu bakımdan insanın doğru olanı bulması ve kabullenmesinde ailesinin, çevresinin ve aldığı eğitimin büyük etkisi vardır. Hz. Muhammed, bir hadislerinde bu konuya şöyle işaret etmiştir: “Dünyaya gelen her insan, fitrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi yapar.”

Biz bu tebliğimizde, Kur'an'ın karakter inşasında, merkezî bir rol verdiği fitrat kavramının yukarıda çerçevesini çizdiğimiz alan içerisindeki görünümelerini ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

(*) Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Kelam ve Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

1. *Fitrat Kavramının Anlamı*

Fitrat kavramı, Arapçada *fatr* kökünden gelen bir isimdir. *Fatr*, yarma, başlangıç ve icat gibi anlamlara gelir. *Fitrat* ise, hilkat/yaratılış demektir.¹ *Hilkat*, her varlığın ilk yaratılış durumunu ifade eder. Varlık, ilk yaratılışında, kendisine hiçbir kusur ilişmemiş olan bir tabiata sahiptir. Kur'an'da tek bir yerde geçen *fitrat* kavramı² bu anlamda kullanılmıştır. Filozofların terminolojisinde fitrat, hükümde isabet kaydetme ve doğru ile yanlışın arasını ayırma yeteneği anlamına gelir. Fitrat olan düşünceler ve prensipler, zihinde, tecrübe ve telkinlerden önce mevcuttur. İnsan onlara yaratılışında sahiptir.³

Bu açıklamalar ışığında söylemek gerekirse, fitrat, “ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtir.”⁴

2. *Kur'an'da Fitrat Kavramının Anlamsal Çerçevesi*

Mâverdî, Kur'an'da, *fiṭratullah* kavramının geçtiği yerde, müfessirler tarafından fitrata iki tür anlamın yüklendiğine dikkat çeker: *Birincisi*, Allah'ın, üzerine insanları yaratmış olduğu sanatı, *ikincisi*, Allah'ın, üzerine insanları yarattığı dinidir.

Zemahşerî ise söz konusu ayetteki fitratın, hilkat/yaratılış anlamına geldiğini söyler. Bu bakımdan *fiṭratullah* tabiri ile Allah'ın, insanları tevhid ve İslam Dinini kabul edecekleri, ondan yüz çevirmeyecekleri ve onu inkâr etmeyecekleri şekilde yaratmasıdır. Çünkü tevhid ve İslâm Dini, akıl ve doğru düşünceyle uyum içerisindedir. Şayet insanlar kendi hallerine kalabilirlerse, İslam'ın dışında başka bir dini tercih etmezler. Dolayısıyla onlardan kim sapıtırsa, insanlardan ve cinlerden olan şeytanların sapıtması yüzünden sapıtmış olur. Nitekim Hz. Peygamberden rivayet edilen bir kutsî hadiste şöyle buyurulmuştur: “Bütün kullarım hanifler/tevhid ehli⁵ olarak yaratılmışlardır. Ne var ki, şeytanlar onları dinlerinden döndürmüş ve onlara başkasını Bana şirk koşmalarını emretmiştir.”

1 er-Râzî, (1995). Muhtaru's-sihâh, Muhmud Hatır (Tahkik). Beyrut, s. 517.

2 er-Rum 30/30.

3 Mustafa, İ., ez-Ziyât, A., Abdülkadir, H., en-Neccar, M., el-Mu'cemu'l-Vasît, Mu'cemu'l-luğa el-Arabiyye (Tahkik). II/303.

4 Hökelekli, Hayati. (1996) “Fitrat”, TDV, İstanbul, XIII/47.

5 “Kur'anî bir kavram olarak hanîf; müşrikliğin zıddı anlamında, sadece Allah'a yönelen ve bu yönelmeyi sürdüren (muvaḥhid) kimsenin sıfatıdır. Bu yönüyle hanîf, din kavramının inanç boyutunu tevhid olarak açıklamaktadır.” Çalışkan, İsmail. (2002). Kur'an'da Din Kavramı, Ankara, s. 130.

Yine Hz. Peygamberin, “Her doğan, fitrat üzere doğar...”⁶ sözü de bu anlama işaret etmektedir.⁷ Zira bu hadisin ifadesine göre, “fitrat üzere doğmak demek, Müslüman olarak doğmak demek değildir. Çocuk ‘bil-istidat’ Müslüman olarak doğmuştur; bunun ‘bil-fiil’ Müslümanlığa dönüştürmesi ancak nefsi arındırma ameliyesi ile olur. Çünkü çocuk, etrafı yalıtılmış bir biçimde bırakılırsa bil-fiil Müslüman olmaz. Onu müslüman kılan şey yine de çevresinin, ana-babasının ya da onların yerine geçebilecek faktörlerin etkisidir.”⁸

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere, Kur’anî bir kavram olan fitrat, insanın akıl ve doğru düşünce kabiliyeti ile tevhide yönelme imkânını ifade eder. Bu noktadan hareketle daha genel olarak söyleyecek olursak, *fitrat*, insanın yaratılıştan getirdiği akıl ve düşünce gibi özel kabiliyetleri aracılığıyla doğruyu bulma imkânıdır. Bu imkân, insanda başlangıçta bilkuvve olarak mevcuttur. Onun kuvve halinden fiilî duruma geçmesi ise, insanın bu yöndeki tercihinine bağlıdır.

FİTRATIN KARAKTER İNŞASINDAKİ ANAHTAR ROLÜ

Kur’anî bir kavram olan fitratın karakter inşasındaki anahtar rolünü açık bir şekilde anlayabilmek için öncelikle bu kavramın yer aldığı ayetin bağlamına bakmamız yararlı olacaktır. Söz konusu ayette şöyle buyurulmaktadır:

“(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah’ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”⁹

Bu ayeti kerimede, üç temel noktaya işaret edilmektedir. *Birincisi*, fitratta hanîf olarak dine yönelmeyi sağlayan bir melekenin bulunması, *ikincisi*, *fitratın* hiçbir surette değişmeyeceği, *üçüncüsü* ise, fitratın yaratılışı gereği yönelme eğiliminde olduğu hanifliğin dosdoğru din olduğudur. Ayetin sonunda, insanların çoğunun bu üç noktanın farkında olmadıklarına dikkat çekilmektedir. O halde konumuz açısından önemli olan iki husus vardır: *Birincisi*, Kur’an açısından fitratın, insanı dosdoğru din olan hanifliğe nasıl yönelttiğinin bilinmesi, diğeri ise onun bu doğal eğiliminin önündeki engellerin neler olduğunun tespiti. Aşağıda bu iki temel meseleyi ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

6 el-Müslim, Sahih, Kader, 6; Ahmed b Hanbel. (ts.). Müsned, Kahire, II/233,

7 el-Keşşâf. (1977). Dâru’l-Fikr, III/222.

8 Said, Cevdet. (1986). Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları, İlhan Kutluer (Çev.). İsta - bul, s. 54.

9 er-Rum 30/30.

1. Fıtrat İle Dosdoğru Din Arasındaki İlişkinin Temel Dinamikleri

Fıtrat bizim dosdoğru dine yönelmemizi sağladığına göre, bu yönelişin temel dinamiklerinin neler olduğu sorusunun cevabını Kur'an bağlamında aramamız gerekecektir. Mâtürîdî, dosdoğru dinin, kesin deliller ve burhanlarla teyit edilmiş olan din olduğuna dikkat çeker. Hevalarına tabi olan kâfirlerin takip ettikleri yol ise böyle değildir.¹⁰ Kur'an, kâfirlerin bu delilsiz ve burhansız yolunu örümcek evi metaforunu kullanarak şöyle nitelendirir: "Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, kendine yuva yapan dişi örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksız ise şüphesiz örümceğin yuvasıdır. Keşke bilseler."¹¹ Bu tür ayetler, fıtratın kesin delillerle ve burhanlarla kanıtlanmış olan dosdoğru yola yönelmekte, zayıf ve temelsiz olan her şeyden ise uzaklaşmakta olduğuna işaret etmektedir. Belki de bu yüzden Kur'an, Hz. Peygamberin şahsında tüm akıl sahiplerine şu hatırlatmayı yapmaktadır: "De ki: 'İşte benim yolum budur; *basiret* üzere Allah'a davet ederim.'" ¹² Mâtürîdî, bu ayette geçen *basiret* kavramını, ilim, beyan, kesin delil ve açık burhan olarak yorumlar.¹³ Çünkü fıtrat ancak bu türden belgelere ve kanıtlara yönelir, onlara itibar eder. O halde fıtratın dosdoğru dinle bağını kuran temel unsur, ilim, beyan/açık söz, kesin delil ve burhan ortaya koyma kabiliyetine sahip olan akıldır. Kur'an'a göre bu kabiliyet aklın doğasında vardır. Çünkü akıl sahipleri, tefekkür ettikleri zaman göklerin ve yerin boş yere yaratılmadığını anlarlar.¹⁴ Bu durum açıkça göstermektedir ki, fıtratın harekete geçebilmesi için aklın işletilmesi gerekir. Bu yüzden Kur'an, akıllarını işletmeyenleri, yeryüzündeki canlıların en kötülerini olarak nitelendirir.¹⁵ Kur'an, işletilen aklı lübb¹⁶, nüha¹⁷ ve hicr¹⁸ gibi kavramlarla niteler. Bu kavramların yer aldıkları ayetlerin bağlamlarına baktığımızda, hepsinin ortak noktasının işletilen bir akla atıfta bulunmuş olmalarıdır.

Fıtratı harekete geçiren ikinci en önemli kaynak ise vahiydir. Akıl önce, Allah'ın, insanın iç ve dış dünyasına yerleştirmiş olduğu belgelerini kavrar.¹⁹ Oradan hareketle ilmiyle her şeyi kuşatan ve her şeye gücü yeten bir Yaratıcı

10 Te'vilâtü'l-Kur'an. (2005). Mecdi Bâsellûm (Tahkik). Beyrut, VIII/272.

11 el-Ankebut 29/41.

12 Yusuf 12/108.

13 Te'vilât, VI/297. (إنما أدعوكم على بصيرة؛ أي على علم وبيان وحجة قاطعة؛ وبرهان نير)

14 Âl-i İmran 3/190-191.

15 el-Enfal 8/22.

16 el-Bakara 2/179, 197, 269; Âl-i İmran 3/7, 190; el-Maide 5/100 ve daha pek çok ayet.

17 Taha 20/54, 128.

18 el-Fecr 89/5.

19 Fussilet 41/53

fikrine ulaşır.²⁰ Sonra bu Yaratıcının, yaratıştaki hikmetleri ve gayesi üzerine düşünmeye başlar.²¹ Bu durumda ona, vahiy yardımcı olur. Sonuçta insan boş yere yaratılmadığını²², var oluş gayesinin Yaratıcısını tanımak ve ona kulluk etmek olduğunu vahiyden öğrenir.²³ Akıl da bunu teyit eder.²⁴ Böylece akıl ve vahiy hidayet konusunda fitrata yardım etmiş, daha doğrusu onu hakka yönelmesi için harekete geçirmiş olur. Bu yaklaşımın doğal sonucu, fitratın tek başına hakikati bulma yetisi olmaktan ziyade, onun kendisine açık belgeler ve kesin kanıtlarla sunulan hakikatleri kabule eğilim potansiyeline sahip bir kuvve olduğudur. Çünkü biz Rabbimize, “bizi dosdoğru yola ulaştır”²⁵ diye dua ederiz. Yine Kur’an, Hz. Peygamberin dosdoğru yola ilettiğini teyit eder.²⁶ Bu doğru yolun kılavuz çizgilerini ve işaretlerini bize vahiy açıkça beyan eder. Nitekim Allah bize Kendisinin koymuş olduğu sınırları aşmaktan sakınlım²⁷, düşünüp taşınarak daha iyi ve yararlı olanı tercih edelim²⁸, aile hayatımızla ilgili problemlerin çözümünde aklımızı kullanarak doğru karar verebilelim²⁹, doğru yolu bulabilmemiz için onun bize verdiği örnekleri iyi anlayabilelim³⁰, yine birlik, dirlik ve kardeşlik gibi hususlarda, kalplerimizi uzlaştırması, aramızda sevgi ve muhabbet bağları kurması gibi nimetleri üzerinde düşünerek doğru olana yönelebilelim³¹, miras paylaşımında adaleti ve hakkı koruyabilelim³², yeminlerimizin ve antlarımızın üzerimize büyük bir sorumluluk yüklediğinin şuuruna erelim³³, mahremiyet konularında edep ve adap ölçüleri içerisinde hareket edelim³⁴ ve gündelik hayatımızda birbirimize olan sevgi ve saygımızı korumamızı sağlayan görgü kurallarına uygun yaşayalım diye ayetlerini açıklar.³⁵ Bunların hepsi sağlam çalışan aklın onayladığı şeyler olduğundan insan fitratı bunlara yönelir ve onların aksini yapmaktan kaçınır.

Kısacası, aklın sunduğu açık deliller ve kesin kanıtlarla vahyin, aklın sunduğu bu kanıtları teyit eden beyanları fitratı yönlendirir ve onu doğru olana ulaştırır.

20 et-Talak 65/12.

21 Âl-i İmran 3/190.

22 el-Kıyame 75/36.

23 ez-Zâriyât 51/56.

24 el-Kasas 28/53; Fussilet 41/53.

25 el-Fatiha, 1/6.

26 eş-Şura 42/52.

27 el-Bakara 2/187.

28 el-Bakara 2/219.

29 el-Bakara 2/242.

30 el-Bakara 2/266.

31 Âl-i İmran 3/103.

32 en-Nisa 4/176.

33 el-Mâide 5/89.

34 en-Nur 24/59-58.

35 en-Nur 24/61.

2. Fıtratın Hakikate Olan Eğiliminin Önündeki Engeller

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerden anlaşıldığı üzere, fıtratı ilk harekete geçiren melekemiz, düşünme faaliyetimizdir. Aklın bu doğal faaliyetini engelleyen ya da kısıtlayan pek çok nedenden söz etmemiz mümkündür. Onun hakikate ulaşmasını engelleyen temel unsurların başında, insanın dünyaya tutkun ve sürekli olarak bedenın isteklerini ve nefsin arzularını karşılamakla meşgul olmasıdır. Bu durumda olan kimsenin durumu, gökyüzündeki hilali görmek için devamlı olarak yere bakan kimseye benzer. Bu nasıl mümkün değilse, sürekli dünyaya meyleden kimsenin hakka yönelmesi de aynı şekilde mümkün değildir. Çünkü nasıl ki insanın gözüne kaçan çöp, onun eşyayı görmesini engellerse, yeryüzü ile sürekli meşgul olmak da hakikati görüp hakka yönelmesine mani olur.³⁶

İnsanın içine düşebileceği bu girdabı en iyi bilen Allah, bu konuda da akla vahiy aracılığıyla yardımda bulunmuş, böylece nefsin aşırı arzu ve isteklerinin kısıkacında hareketleri kısıtlanan fıtrata hidayet etmiştir:

42 “Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah’ın sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.”³⁷

Fıtrata rehberlikte bulunan aklın hakikate ulaşmasının önündeki diğer bir engel de hevâdır. Kur’an’da, heva kavramına, iki tür anlam yüklenmiştir. Birincisi, bir şeye kulluk edercesine aşırı düşkünlük, diğeri ise insanın canının her istediğinin peşinden koşmasıdır.³⁸ İnsan burada da ölçüyü kaçırdığı ve dengeyi kuramadığı takdirde arzu ve isteklerini ilah edinme sapkınlığı içerisine sürüklenebilir.³⁹ Bu yüzden “bir şeye aşırı düşkünlük insanı kör ve sağır eder” denmiştir. Bu durumdaki bir insanın gönül ve zihin dünyası kararır. Artık o, sağlıklı düşünemez ve doğru karar veremez olur.⁴⁰

Fıtrata rehberlikte bulunan aklın hakikate ulaşmasının önündeki başka bir engel de kibirdir. Kur’an, kalplere ahiret hayatını inkârın yerleşmesinin nedenlerinden birisi olarak kibri zikreder.⁴¹ İnsan, hakkı tanıdıktan sonra, hevası yüzünden ondan yüz çevirir, onu bile bile inkâra kalkışır. Allah da haksız yere kibir-

36 İbn Teymiyye. (1987). el-Fetâvâ el-Kübrâ, Muhammed Abdülkadir Atâ (Tahkik). Beyrut, V/53.

37 el-Kasas 28/77.

38 el-Mâverdî, (ts.) en-Nüket ve’l-uyûn, es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim (Tahkik). Beyrut, IV/146.

39 el-Furkan 25/43.

40 İbn Teymiyye, el-Fetevâ el-Kübrâ, V/53.

41 en-Nahl 16/22.

lenmelerinden dolayı haktan yüz çevirip bir daha ona yönelme ümidi kalmayan bu tür kimseleri bir ceza olarak açık belgelerini görmekten uzaklaştırır. Artık bu durumda olan kimseler hangi açık belgeyi ve kanıtı görürlerse görsünler, inanmazlar, ama yanlış bir yolu gördüler mi hemen ona yönelirler.⁴²

Bu tür konulara değinen ayetlere baktığımızda, aklın elde ettiği bilgileri kalbe aktardığını, dolayısıyla kalple fitrat arasında yakın bir ilişki bulunduğunu görürüz. İlme nispetle kalp, suya nispetle kap gibidir. Hz. Peygamber, kalpler ile ilim arasındaki ilişkiyi bir benzetmeyle şöyle açıklamıştır: “Allah’ın hidayet ve ilimden bana gönderdiği şeylerin misali, yeryüzüne isabet eden yağmura benzer. Onun bir bölümü suyu içine alır, böylece ondan pek çok ot ve yeşillik çıkar. Onun kuru olan bazı bölgeleri ise suyu tutar. Böylece insanlar kendi su ihtiyaçlarını giderme ve ekinlerini sulama imkânı bulurlar. Yağmurun bir kısmı ise yeryüzünün çölleşmiş bölgelerine düşer. Buralar ne suyu tutar ne de yeşillik bitirir. Dinde anlayış sahibi olup benim getirdiğim şeylerden yararlanan kimsenin durumu ile başını kaldırıp onlara yüzünü dönmeyen ve getirdiğim hidayeti kabul etmeyen kimsenin durumu da bunun gibidir.”⁴³ Hz. Peygamber bir başka hadislerinde ise “Kalpler, kaplar gibidir. Onların bazıları diğerlerinden daha geniştir.”⁴⁴ buyurmuştur.

43

Bu tür ayetlerde ve hadislerde kalp ile anlama arasında bir ilişki kurulması, kalbin, yönelmenin, eğilimin, istemenin ve arzulamanın merkezi olarak görülmesindendir. İnsan bir şeye karşı aşırı isteği ya da ondan nefret etmeyi kalbiyle duyar. Bu yüzden ona karşı duyduğu sevgiye ya da nefrete uygun olarak bir karar verir. Belki de bu yüzden Kur’an’da, “Onların kalpleri vardır ama anlamazlar...”⁴⁵ buyruğuna yer verilmiştir. Çünkü kalp, dimağın aklı işletme faaliyeti neticesinde elde ettiği yararlı bilgilere ilgisiz kaldığında, dimağın bu faaliyetinin hiçbir anlamı kalmaz. Dolayısıyla aklı işletme ve düşünme eylemi, ancak kalbin, dimağın ürettiği bilgiye ilgi duyup, bu ilginin neticesinde oluşan arzu ve istek doğrultusunda iradenin harekete geçmesine katkı sağlaması durumunda bir anlam kazanır. Kur’an’ın, aklı işletmekten ve kalbin kavrayışından söz ettiği ayetlere birlikte bakıldığında bu durum açıkça görülür.

Bu açıdan aklın yönü teorik, kalbin yönü ise pratik alana bakar. Mâverîdî, “Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, orada olanları akledecek kalpleri, işitecek kulakları olsun. Ama yalnız gözler kör olmaz, fakat göğüslerde olan kalpler de körleşir.”⁴⁶ ayetinde geçen kalbin, *akletme* fiilinin ikinci bir anlamının, *eylemde*

42 el-A’raf 7/146.

43 Müslim, Sahih, Fezail, 5; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV/399.

44 Ahmed b. Hanbel. Müsned, II/177.

45 el-A’raf 7/179.

46 el-Hac 22/46.

bulunma olduğunu gösterdiğine dikkat çeker. Çünkü gözler görür, kalpler ise bir halden başka bir hale intikal eder.⁴⁷ Bu itibarla kalp, bilgi üretmenin değil, üretilen bilgiye değer yüklemenin merkezidir. Mâtürîdî, kalbin fıkhnı/kavramasını açıklarken aslında bu duruma işaret etmektedir: “el-Fıkh, bir şeyi benzerine ya da kendisini tasarlayana/müdebbirine delalet eden niteliğinden hareketle bilmektir. İnkârcılara gelince, onlar [hakikati] kavrayamadılar. Çünkü onlar eşyaya niteliklerinden ve hakikatlerinden dolayı değil, onların dış görünüşlerinin [kendilerini cezbetmesinden] dolayı baktılar.”⁴⁸

Kısaca ifade etmek gerekirse, dünyaya aşırı düşkünlük, sürekli olarak hevanın kontrolsüz istek ve arzularının peşinden koşma, tefekkürü terk etme ve kibir gibi unsurlar, fitratın hakikate olan eğiliminin önündeki en büyük engeller olarak sıralanabilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

44 Kur'an'a göre karakter, insanın yaratılışının başlangıcında oluşmuş bir şey değil, aksine onun sonradan yaşadığı süreç içerisinde oluşan bir şeydir. Nitekim Kur'an'da, “De ki: ‘Herkes kendi uyarına=temayülüne göre hareket ediyor. O halde kimin en doğru yolda olduğunu Rabbiniz daha iyi bilir.’”⁴⁹ buyurulmaktadır. Bu ayette geçen *alâ şâkileti* kavramına müfessirler tarafından altı farklı anlam yüklenmiştir:

Birincisi, Mücâhidin benimsediği, sertliği ve hiddeti ölçüsünde (علي حدته) şeklindeki görüştür. İkincisi, *tabiatına uygun olarak* (علي طبيعته) demektir. İbn Abbas bu görüşü benimsemiştir. Üçüncüsü, *aillesinden aldığı eğitim doğrultusunda* (علي بينته) manasınadır. Katade bu anlamı tercih etmiştir. Dördüncüsü, *dini üzerine* (علي دينه) demektir. İbn Zeyd bu anlamı doğru bulmuştur. Beşincisi, *alışkanlığı üzere* (علي عادته) anlamındadır. Altıncısı ise, ahlaki üzere (علي أخلاقه) demektir.⁵⁰

İkinci görüş hariç diğer anlamların hepsi, insanın karakterinin, tercihlerine ve çevresinden aldığı etkilere bağlı olarak sonradan oluştuğuna işaret etmektedir. Tabiatı, yaratılıştan getirilen özellikler⁵¹ anlamında alsak bile, bu altı anlamın hepsinde insan iradesinin rolünün bulunduğu inkâr edilemez. Örneğin, insan iradesiyle öfkesini kontrol edebilir. Yine aile terbiyesinde, alışkanlıklarda ve huylar-

47 en-Nüket ve'l-uyûn, IV/32.

48 Te'vilât, V/96. (الفقه: هو معرفة الشيء بمعناه الدال على نظيره، أو معرفة الشيء بمعناه الدال على منبره؛ فهو لا يكتفى لم يفقهوا؛ لما لم ينظروا إلى) (الأشياء لمعناها وحقائقها، إنما نظروا إلى الأشياء لظواهرها)

49 el-İsra 17/84. (قُلْ كُلُّ يَنْفَعُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرِيكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَخَذَى سَبِيلًا)

50 en-Nüket ve'l-uyûn, III/269.

51 ez-Zebidî (1984). Tâcu'l-Arûs, Kuveyt, XVI/437.

da iradenin kontrol gücü ve etkisi söz konusudur. Bunların hepsinde kişi, iradesine bağlı olarak değişikliklerde bulunabilir. İradenin doğuştan getirilen özellikler üzerindeki etkisi de inkâr edilemez. Örneğin cimrilik ve hasislik/şuh, şehvet ve hırs gibi insanı denemek ve yeryüzünü imar etmek gibi maslahatlar dolayısıyla onun nefsinde Allah tarafından yaratılmış olan bir tabiattır. Bu yüzden bizzat bu tabiatın kendisi kınanmaz. Ancak o, kuvveti kalbe egemen olup kendisine itaat edildiği takdirde kınama konusu olur.⁵² Bu durum bize açıkça gösteriyor ki, karakter inşasında iç ve dış faktörlerin büyük etkisi vardır. Kur'an bağlamında bakıldığında, iyi bir karakterin inşa edilmesinde etkili olan iç faktörlerin en önemlisi ise, hiç şüphesiz fitrattır.

Fıtrat, akıl ve kalbin koordineli bir şekilde çalışması durumunda harekete geçme imkânı bulur. Kuşkusuz bu bağlamda akıldan maksat, heva ve hevesin etkisi altında kalan iradenin baskısından kurtulmuş, dolayısıyla da doğru ve özgür bir şekilde işleyebilen akıldır. Bu akıl, kalbe doğru bilgileri aktarır. Kalp onlara bir değer yükler. Böylece irade, kendilerine değer yüklenen bu bilgiler doğrultusunda harekete geçer. Sonuçta insan iyiliklere yönelir ve onları işler. Kalbin bu fonksiyonu, aklın işletilmesi gibi sonradan kazanılan bir meleke değildir. Aksine o, insana yaratılışında verilmiştir. İşte Kur'an'ın *fitrah* adını verdiği şey, insana Allah tarafından yaratılışı esnasında verilen bu melekedir. İnsan bu melekesi aracılığıyla her zaman doğruya, hakikate ve hakka yönelir. Çünkü hiçbir surette Allah'ın yaratışında bir değişiklik olmaz. Belki de bu yüzden Hz. Peygamber, "Her çocuk, fıtrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi yapar." buyurmuştur. Evet, insan, iyiye ve doğruya yönelme istidadı ile doğmuştur. Ancak bu istidadın fiili duruma geçebilmesi için, akliselimin rehberliğine ihtiyaç vardır. Nitekim Hz. Peygamberin, iyi ve kötünün ne olduğunu soran birisine, "Kalbine danış! İyilik; vicdanın rahatlıkla benimsediği, kötülük ise insanlar sana (aksi yönde fetva verse de) vicdanı rahatsız eden ve gönülde tereddüt bırakan şeydir."⁵³ sözü de kalp ile akliselim arasındaki bu koordinasyona işaret etmektedir. Aslında iyi ve kötünün ne olduğunu tespit ve tayin eden akıldır. Kalp, yaratılışı gereği, insanda yalnızca aklın bu tespiti doğrultusunda hareket etmesi için güçlü bir arzunun uyanmasını sağlar. Dolayısıyla tek başına akıl yeterli olmadığı gibi tek başına kalp de yeterli değerlidir. Her ikisinin de ortak çalışmaya ve birbirlerini desteklemeye ihtiyaçları vardır.

Fıtratın yukarıda anlattığımız şekilde çalıştığına dair Kur'an'dan pek çok örnek bulmamız mümkündür. Örneğin, Allah bize adaleti, ihsanı ve akrabaya iyi-

52 el-Askerî, Ebu Hilal. (1997). Mu'cemu'l-furûk el-lugaviyye, Muhammed İbrahim Selim (Tahkik). Kahire, s. 202.

53 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV/228.

likte bulunmamızı emreder, bize çirkin işleri ve kötülükleri de yasaklar.⁵⁴ Ancak Kur'an bize adalet ve ihsanın tanımını yapmadığı gibi, çirkin işlerin ve kötülüklerin de bir listesini vermez. Çünkü akliselim bunları tanıma, tanımlama ve iyi ile kötünün arasını ayırt etme/temyiz imkânına sahiptir. Dolayısıyla akliselim bunları kalbe doğru bir şekilde iletir. Kalp de onlara yaratılışı/fitratı gereği eğilim duyar. Böylece insanda onlara uygun davranma isteği uyanır. Bu istek, kalp ile akliselimin uyumlu çalışması oranında güçlenir. Bu sürecin etkisiyle insandaki takva şuuru artar.

Kısaca ifade etmek gerekirse, yüksek bir karakter inşasıyla ilgili Kur'an'da yer alan ve etkili bir rol oynayan anahtar kavramlardan birisi ve belki de onların en önemlisi fitrattır. Fıtrat, en genel ifadesiyle insanın yaratılışında bulunan, doğruya, hakka ve hakikate yönelme istidadıdır. Ancak bu istidadın bilfiil gerçekleşmesi, akliselim ile kalp arasında güçlü bir koordinasyonun kurulmasıyla mümkündür.

54 en-Nahl 16/90.